ДЪРЖАВНА БИБЛИОТЕКА „ВАСИЛ КОЛАРОВ"

ОРИЕНТАЛСКИ ОТДЕЛ

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

И

НЕГОВИТЕ СПОДВИЖНИЦИ ПРЕД ТУРСКИЯ СЪД

ДОКУМЕНТИ ИЗ ТУРСКИТЕ АРХИВИ

СОФИЯ — 1952

Под редакцията на

проф. АЛЕКСАНДЪР БУРМОВ

ПРЕДГОВОР

По случай 80 годишнината от геройската смърт на великия апостол на българската свобода Васил Левски и 75-годишнината от Освобождението на България, които ще бъдат честувани от нашия народ през февруари-март 1953 год., Държавната библиотека „Васил Коларов" публикува настоящия сборник от документи за съдебния процес против Васил Левски и сподвижниците му. Това е сборник от автентични турски документи, които даваме в точен превод, а по-важните от тях — и във факсимиле. В сборника са събрани всички издирени досега турски документи по процеса на Васил Левски и сподвижниците му. Документите са дадени със съответни бележки и кратки коментарии, които улесняват тяхното научно-историческо изучаване и използуване.

Грамадна е ценността на тези автентични документи във всяко отношение и преди всичко в три основни направления:

1. Те разкриват редица съществени страни от революционно-демократическата идеология и програма на Българския Революционен Централен Комитет (БРЦК) и на неговия велик създател и вожд Васил Левски, които досега бяха неизвестни или само загатнати в публикуваните налични извори и спомени на съвременници. Тези турски съдебни документи показват съвсем определено, и то чрез устата на самия Левски, кои социални слоеве са възприемали и разпространявали революционно-демократическата идеология и програма на БРЦК и са се борили за тяхното осъществяване на дело. Сега вече с неопровержими исторически документи стават съвсем ясни характерът и целите на българската народна селско-демократическа и национално-освободителна революция, насочена против „всички стари власти", против разкапаната военно-феодална султанска империя, против вековните потисници и експлоататори на българския народ — турските паши, аги и бейове, и техните помагачи и оръдия — българските чорбаджии.

2. Поместените в сборника турски съдебни документи съдържат огромен фактически материал за историята на българското национално-революционно демократическо движение през втората половина на миналия век и главно за историята на неговата революционна организация — Българския Революционен Централен Комитет.

3. Тези документи подчертават още веднаж беззаветния героизъм и революционната твърдост на великия апостол на българската свобода, които той проявява в лицето на врага, неговата всеотдайна преданост към делото на народното освобождение, неговата саможертва в името на народната революция, неговият безкористен, пламенен патриотизъм.

Именно поради тази своя разностранна историческа ценност тези съдебни турски документи са били укривани от фашистката управа на Народната библиотека от момента на постъпването им до събарянето на монархо-фашисткия режим, а направеният в 1936 год. непълен и неточнен превод не е бил публикуван. Агентурата на международния, в това число и особено на германо-хитлеристкия империализъм у нас и на Балканите — монархо-фашистката диктатура на Кобургската династия и на капиталистическата буржоазия, угнетяваше, експлоатираше и изтребваше нашия свободолюбив народ, за да може да хвърли родината ни във войната против Съветския съюз. Тази гнусна чужда агентура и нейните империалистически господари нямаха сметка да показват чрез новооткритите документи за Левски нито революционно-демократическия характер на неговата идеология и програма (идеологията и програмата на БРЦК), нито революционната последователност и твърдост на Левски, нито неговата беззаветна революционна борба против действителните врагове на нашия народ, в това число — против неговите български класови изедници, експлоататори и потисници.

Но „не се гаси туй, що не гасне". Борбата на Левски и на неговите сподвижници беше продължена след Освобождението на България вече при други исторически условия и с нови исторически задачи от българските работници и селяни, под ръководството на Българската комунистическа партия, и беше доведена до победоносен край. На 9. IX. 1944 год. благодарение на световно-историческите победи на славната Съветска армия във войната на народите против трите съюзени империалистически военно-фашистки империи (Германия, Италия и Япония) и техните сателити, помагачи и оръдия, българският народ с пряката безкористна помощ на СССР извоюва своето пълно освобождение и стана господар на собствените си съдбини.

Сега именно делото на Левски получи своята висока оценка и истинско признание. Сега стана напълно възможно методологически правилното и задълбочено изучаване идеите и делото на Левски и на другите български революционни демократи от миналия век. Сега нуждата от нови документални извори (материали) за историята на българската народна селско-демократическа и национално-освободителна революция стана още по-осезателна, още по-наложителна, още по-крещяща и неотложна.

За да отговори на тази нужда, за да се улесни изучаването на делото на Левски и неговата идеология и програма, за да изпълни едно задължение към българската историческа наука и към българския народ, нашата национална библиотека—Държавната библиотека „Васил Коларов" — използвайки възможностите, които нашата народна власт, под ръководството на БКП, й създаде, реши да издири, подреди, преведе и издаде укриваните в миналото турски съдебни документи по процеса против Левски и сподвижниците му. Имайки предвид несполучливия във всяко отношение опит за такова издание през 1946 год., дирекцията на ДББК взе всички мерки документите да бъдат издадени в отговорен, точен и изискан превод. Преодолени бяха много трудности. Надяваме се, че това ново и пълно издание на наличните турски автентични документи ще отговори на изискванията, които му се поставят, ще оправдае своето появяване тъкмо в

навечерието на 80-годишнината от геройската смърт на В. Левски и на 75-годишнината от Освобождението на България от 500-годишното турско робство, за което освобождение пожертвуваха кръвта и живота си над 200,000 синове на великия руски народ.

Този документален сборник и готвеният от ДБВК пълен сборник в няколко тома „Документи за Априлското въстание" (по случай неговата 75-годишнина и 75-годишнината от Освобождението на България) са документални паметници на нерушимата българо-руска и българо-съветска дружба и важни научно подредени документални източници за българската историческа наука.

София, 1. VII. 1952 год.

Георги Михайлов Добрев

Директор на ДБВК

УВОДНИ ДУМИ

Преди години още Ориенталският отдел на Държавна библиотека „Васил Коларов" се сдоби със значително количество официални документи, произхождащи от архивите на различни турски държавни институции от преди Освобождението на България. Голяма част от тях се отнасят до български земи и засягат почти всички времена на османската власт у нас, като се почне от XV и се стигне дори до XX век. Документите от XV и XVI век са малко на брой, но пък тия от XVII и XVIII и особено от XIX век са толкова многобройни, че почти няма проблема из историята на османска Турция и на подчинените от нея народи, която да не е докосната в по-голяма или по-малка мяра. Значението и стойността на това огромно наше културно богатство ще има тепърва да се оцени.

За едно основно преглеждане на материалите от тоя архив (по-право куп от архивни материали), за тяхната архивна обработка и системно подреждане, за да станат те годни за научно ползуване, може да се помисли едва след 9 септември 1944 година. Само при условията на народнодемократична България и под всестранните грижи на народната ни власт се намериха средства и сили, за да се изровят наистина от праха на забвението десетки хиляди писмени паметници: султански фермани (декрети), берати (дипломи за ленни владения и други феодални права), заповеди и наредби на централната власт в Цариград и на местни административни, съдебни и др. органи и пр., в които е отразена османската жестоко експлоататорска стопанска система и политическо потисничество над покорените народи. Немалък брой документи засягат външнополитически отношения — търговски договори, съюзи, войни, мирни преговори, договори и др., на Турция с други държави и на първо място с царска Русия, после Австрия, Франция, Англия и др., така че при недостъпността на Турския държавен архив („Хазинеи еврак") в Цариград за научно-изследователска работа нашият турски архив при Ориенталския отдел придобива и международно значение като богата сбирка от фактически материал за цялостно разработване историята на феодална Турция.

Но от нея на първо място има да гребат с пълни шепи преди всичко българските историци, за да създадат, облегнати на единствено правилния научен метод — метода на марксизма-ленинизма, ненаписаната още научна история на българския народ под турско иго.

Тук публикуваните документи се отнасят до най-важния етап от борбата на българския народ за национално освобождение — подготовката на народната революция чрез изграждане на местни революционни комитети от безсмъртния апостол на свободата — Васил Левски.

и първото поражение на революционната организация вследствие на неподчинение на организационната дисциплина от страна на един от революционните дейци — Димитър Общи.

Пръв за тия документи съобщи в пресата през 1935 г. Вл. Тодоров-Хиндалов, тогава библиотекар на Ориенталския отдел при Народната библиотека, чрез една статия във в. „Зора", бр. 4673 от 27.I. 1935 г., озаглавена: „Съдебното дело на Васил Левски според новооткрити официални документи". В началото на статията, която съдържа превод на протокола-присъда (от Хиндалов погрешно наречен „обвинителен акт") на Левски, авторът съобщава: „Една голяма научна придобивка представлява за родната ни история новооткритото следствено и съдебно дело на Васил Левски, както и делото на комитетските хора, заловени вследствие арабаконашкия обир на държавната поща през септември 1872 г. Близо 250 ръкописни страници, образуващи българския превод на този многоценен турски документ, ще бъдат скоро предадени в М-вото на народното просвещение, което като компетентна инстанция единствено има в случая право да разполага с този род исторически документи и си послужи, както намери за добре." След повече от година време Хиндалов публикува пак във в. „Зора", бр. 5086 от 14.VI. 1936 г. превод на част от протокола с първия разпит на Левски пред специалната комисия в София в статия под заглавие: „Васил Левски пред Саиб паша (Из архивите на Хазинеи еврак — Цариград)." След още една година в бр. 11124 от 24.VIII. 1937 г. на същия вестник се появи трети откъслек от „многоценния турски документ," озаглавен: „Васил Левски и Димитър Общи на очна ставка, из турските протоколи на IV съдебно заседание от 7 януари 1873 година". И за последен път във „Васил Левски, възпоменателен брой", издание на Българското историческо дружество, София, 1940, стр. 18—20 в статията „Съдебното дело на Васил Левски (Из турските държавни архиви „Хазинеи еврак", съхранявани в Цариград)" Хиндалов отпечата откъслека: „Трето съдебно заседание по делото на Васил Левски, състояло се на 18 зилкаде 1289 г. (5.I.73)". В забележка към статията авторът пише: „Съдебното дело на Васил Левски е отдавна преведено от мен и заема повече от 200 ръкописни страници... Преводът е готов за печат. Остават една-две справки с турския оригинал, които за сега не могат да се направят поради независещи от нас причини" (от 1935 година Хиндалов напусна Народната библиотека).

Въпреки обещанието си Хиндалов неуспя до края на живота си (той почина на 27 юни 1942 г.) да публикува цялостно „Съдебното дело на Васил Левски." Неговите преводи бяха отпечатани през 1946 г., като издание на Народното военно училище „Васил Левски," в отделна книга от 119 страници, озаглавена: „Следственото дело на Васил Левски и неговите сподвижници." Книгата излезе под редакцията на Стефан Илчев. Изданието бе много прибързано и не отговори на предназначението си.

Тук няма да се спираме върху многото и съществени грешки в превода на Хиндалов. Някои от тях са изтъкнати в статията на д-р П. Миятев: „За следственото дело на Васил Левски" (в. „Радикал", бр. 78 от 28.IV. 1947 г.), други лесно ще се установят, като се

направи сравнение с тук публикувания превод. За тия грешки не може толкова да се вини Хиндалов, който сам беше заявил, както се каза по-горе, че преводът му се нуждае от още „една-две справки с турския оригинал". Очевидно тия справки не са били направени.

При това Илчев се е отнесъл безотговорно във всяко едно отношение към възложената му задача. Независимо от това, че е много смело от негова страна да се нагърбва с публикуване на неготов за печат превод, и то от език, който той не познава, Илчев не само че не е успял да придаде поне външен вид на научно издание на тия ценни исторически материали, но напротив, чрез произволно разместване на естествения им хронологически ред и чрез погрешни забележки и пояснения ги е направил абсолютно негодни за научно ползуване. Редакторът не си дал труд да потърси турския текст на документите и да види, че това, което той публикува, съвсем не е цялото „дело на Левски", а само една част от него; че дори от петте преведени от Хиндалов тетрадки у него са на лице само четири: първа, трета, пета и шеста, а четвърта липсва (втора тетрадка, още не е открита); че „пропуските" в ръкописа на Хиндалов, за които Илчев говори в предговора си, не съществуват в турския текст и затуй напразно той се мъчи да търси обяснения като това, че „навярно писарите не са успявали да запишат всичко" и пр. Ето няколко примера за работата на Илчев. В „Показалец на имената" той обяснява „Авраталан" (= Копривщица) като някакво „село в Карловско или Пазарджишко". Същото обяснение той дава и за „Отлуккьой" (= Панагюрище), а „Дервент" (= Клисура) било с. „Змейово"(!); „Есеид (вместо „ес-сеид" = господин) Махмуд Мазхар, софийският окръжен управител (мютесариф) бил „софийски комендант"; правилно написаното име „Ессеид Али Саиб" (= г-н Али Саиб) той поправя съвсем погрешно на „Али Саид Саиб", а общоизвестният псевдоним на Левски — Арслан Дервишоглу Кърджалъ, у Илчев гласи „Илан Дервишоглу Кърджалъ" и др.

Извънредно внимателна и компетентна проверка на работата на самия Хиндалов беше необходима предвид на острите критики върху неговите преводи на откъслеци из „делото на Васил Левски", които се появиха на времето. Такива критики бяха отправени от В. Шанов („Съдебното дело на Васил Левски", в. „Нови дни", бр. 137 от 6.II. 1935 г.), от Д. Т. Страшимиров („За съдебното дело на Васил Левски", в. „Нови дни", бр. 140 от 9.II. 1935 г.), от Гъл. Д. Гълъбов („За съдебното дело на Васил Левски, за старите турски документи и за историческата истина", в. „Нови дни", бр. 144 от 14.II. 1935 г. и „За следствено-съдебното дело на Васил Левски", в. „Днес", бр. 118 от 26.VI. 1936 г.) и от д-р П. Миятев („Още за съдебното дело на Васил Левски", в. „Нови дни", бр. 148 от 19.II. 1935 г.). Хиндалов бе критикуван не само за погрешно разчетени лични и географски имена, а това са главно имена на революционни дейци и на седалища на революционни комитети, но още и за неправилно предаване смисъла на някои особени турски езикови конструкции и исторически термини, което постави под съмнение достоверността на целия му превод. Ето защо през 1936 година, когато Хиндалов беше вече напуснал Ориенталския отдел, дирекцията на Народната библиотека възложи на д-р П. Миятев, уредник на отдела, и на В. Шанов,

един от най-добрите познавачи у нас на турския език, да изготвят нов и пълен превод на материалите по „делото на Васил Левски", с цел да ги публикува. Преводът бе завършен още същата година, но до публикуване не се стигна нито тогава, нито през следващите години, тъй като и ръководството на библиотеката, и фашистките правителства не желаеха това.

След 9 септември 1944 година ръководството на Държавна библиотека „Васил Коларов" постави като главна задача на Ориенталския отдел преглеждането на големия турски архив, за който стана вече дума, без да изпуска изпред очи намерението да издаде „делото на Васил Левски". Но с последното не можеше вече да се бърза, тъй като съществуваше голяма вероятност между непрегледаните материали да се открият още протоколни тетрадки. Окончателната проверка на архива привърши едва през месец май на 1951 година.

И действително — ако не напълно, то поне отчасти надеждите се оправдаха. Липсващата втора тетрадка (откритите в Хиндалово време тетрадки носят номера: 1, 3, 4, 5 и 6) с протоколи от заседанията на специалната комисия в София, под председателството на нарочния пратеник от Цариград Али Саиб паша, не се оказа на лице, но пък бяха открити 4 нови заключителни протоколи („мазбати") с присъдите на Димитър Общи (№ 1), на орханийци (№ 5), на видрарци (№ 6), на изворци (№ 7). Липсват все още присъдите на тетевенци, на софиянци и на арестуваните от софийските села, на ловчанци и др. Открити бяха и две нови тетрадки с протоколи от първите следствия в Орхание и Тетевен след разкриването обира на хазната. Намериха се още телеграми и писма, които изясняват някои въпроси относно произхода и предназначението на документите.

Новооткритите документи разкриват някои подробности относно смелата, но необмислена акция, проведена от Димитър Общи и неговите хора за снабдяване организацията с необходимите й парични средства чрез обира на държавната хазна, и хвърлят повече светлина върху състава и дейността на местните революционни комитети в Тетевенско и Орханийско, основани от самия Левски.

Всичко това, наред с непълнотата и недостатъците на Илчевото издание, прави настоящото публикуване на материалите по „делото на Васил Левски" не само уместно, но и наложително.

* * *

Преводът на съхраняваните в Ориенталския отдел на ДБВК турски документи около разкриването обира на хазната в Арабаконашкия проход на 22 септември 1872 година и документи на специалния съд в София от края на същата година е подреден хронологически в настоящия сборник, който е съставен от три части: първата част обхваща 60 телеграми на софийския окръжен управител, отправени до разни селища на Софийския и съседни на него окръзи, във връзка с усилията на властта да открие нападателите на държавната хазна, като последните няколко съдържат заповеди за арестуване на комитетски хора; във втората част са поставени новите две тетрадки с протоколи от съдебните следствия в Орхание и Тетевен от 19 до 28 октомври 1872 г., след които идват 5-те известни от Хиндаловия превод тетрадки (№ № 1, 3, 4, 5 и 6), съдържащи протоколите

на специалната комисия, която е заседавала в София от 9 декември 1872 до 12 януари 1873 година; третата част съдържа заключителните протоколи („мазбати") №№ 1, 5, 6, 7 и 15 с издадените от съда присъди.

Непосредствено след българския превод следват факсимилета на турския текст. Факсимилирани са само съдебните протоколи на следствията в Орхание и Тетевен и на съдебния процес в София. Факсимилето на док. 73, който е продължение от док. 62, е поставено на мястото си, при все че преводът му по причина на късното откриване е отпечатан след софийските протоколи. За съжаление поради особения, непригоден за репродукция формат на тетрадките (55 : 17 см) и от съображения за икономии се наложи да бъдат снети две страници в една, вследствие на което клишетата излязоха много дребни и текстът трудно четлив с просто око. Все пак специалистът има възможност да провери ония места от превода, които биха му изглеждали съмнителни. За негово улеснение номерацията на страниците в турския текст е означена в българския превод с получерни цифри, поставени в четвъртити скоби. Поместените в първа част телеграми са преведени от изходящ дневник на Софийското окр. управление (оригиналите им липсват) и в много случаи те се повтарят по съдържание, поради което се счете за ненужно да се дават и във факсимиле.

Забележките към българския превод на документите, които идват след факсимилетата, нямат характер на подробен коментар. Те целят: разкриване на непълно дадени собствени имена — лични, географски и др., изправяне на погрешно разчетени имена и на допуснати грешки в превода, обясняване на някои особени термини и на превода на някои тъмни места, посочване на грешки и пропуски в турския текст, указване на библиографски сведения за публикувани по-рано документи и др.

Съдебно-следствените протоколи, както се вижда от самите им заглавия, не представляват оригинали, а заверени преписи, изготвени по нареждане на Али Саиб паша и изпратени на областното управление в Русе, респективно на областния съд (вж. док. 72). Самите оригинали се пазели в архива на Софийския окр. съд, който по време на Освободителната война е бил пренесен в Цариград, и днес вероятно те се съхраняват в турския държавен архив „Хазинеи еврак".

Обстоятелството, че документите са преписи, и то, както може да се установи, твърде лоши, затрудняваше още повече работата на преводачите, особено що се отнася до разчитане и уточняване на собствените имена. Известно е, че един турчин много трудно може да разчете чужди, немухамедански лични имена, написани с арабско писмо, в което липсват гласните букви. Преписвачът на тук публикуваните протоколи в много случаи е просто прекопирвал собствените имена (това ясно личи), без да е могъл да ги разчете. Имайки това предвид, лесно ще си обясним големия брой погрешно написани имена на революционни дейци, които се срещат в турския текст. Те са изтъкнати на своето място. Освен грешки в имената можаха да бъдат установени и други правописни грешки, повторени или изпуснати думи и цели пасажи от текста, които издават както неграмотността, така също и небрежността, с която преписвачът е свършил

работата си. Много от тия грешки бяха открити и съответно изправени, но твърде допустимо е някои от тях да са минали и в отпечатания български превод.

Втората тетрадка (док. 62) с протоколите на съдебното следствие в Тетевен бе открита през 1950 година в съвсем разкъсано състояние и без начало и край. В началото ѝ липсваха 26 страници, а в края — неизвестно колко. През 1951 година, когато бяха вече отпечатани протоколите и на последните разпити от съдебния процес в София, случайно в един пакет с отбрани от същия архив документи се откриха и липсващите крайни листове на тетрадката, с изключение само на първите два от тях. Те бяха веднага преведени и поместени в сбирката с пореден № 73 и под заглавие: „Допълнение към документ 62".

Всички тук публикувани документи са общо взето добре запазени и четливи. Те са написани на обикновено турско канцеларско писмо рика, което на места клони към несих. Ръководно начало при превода беше строгото придържане към турския текст, без прибавяне на каквито и да било излишни думи. Там, дето за по-голяма яснота се наложи нещо да се прибави, то е поставено в четвъртити скоби. По начало са дадени днешните имена на селищата, но някои общоизвестни стари наименования са запазени, за да се държи по-голяма близост с епохата.

Датите на документите са превърнати от мухамеданско в наше леточисление, и то навсякъде по стар стил. Много допустимо е при това превръщане да са направени някои грешки, заради това са дадени и мухамеданските дати.

Документите преведоха: Васил Шанов и Петър Миятев — док. 67—71 и 83; Васил Шанов — док. 55 и 82; Панчо Дорев — док. 65—66, 76 и 81; Никола Попов — док. 79; Георги Ингилизов — първите 11 страници от док. 61; Борис Недков док. 1—54, 56—64, 72—75, 77—78 и 80.

Преводът бе проверен от комисия в състав: Ал. Бурмов, В. Шанов, П. Миятев и Б. Недков.